

УДК 811.162.1'23

Войтонь Р.М., Миколаївський державний гуманітарний університет ім. Петра Могили, м. Миколаїв, Україна

Войтонь Регіна Марія закінчила факультет польської та словенської мови Сілезького університету (Сосновець, Польща). На факультеті польської мови написала магістерську дисертацію з польської літератури в культурному контексті, а на факультеті словенської мови опрацювала магістерську дисертацію, яка стосується словенської мови. Зараз автор пише кандидатську дисертацію з польської та словенської літератури в культурному слов'янському контексті (Інститут словенської філології Сілезького університету. Сосновець, Польща)

Концептуалізація смутку й радості в польській мові та культурні стереотипи

Мета даної статті – продемонструвати різницю у сприйнятті лінгвістично виражених стереотипів радості та страждання у носіїв польської мови та студентів-іноземців, які вивчають польську мову і культуру.

Незважаючи на те, що стереотипи відображають мовно-концептуальну картину світу обмежено, не викликає сумніву, що студенти формують уявлення про Польщу насамперед через мову. Таким чином, те бачення польської культури, яке формується у них під час занять, складає основу їхнього соціолінгвістичного досвіду.

The aim of the presented article is to show the difference between linguistic stereotype Polish suffering and joy of Polish native speakers and foreigners - students, who learn Polish language and culture.

As far as every stereotype, there is no doubt that they have quite limited point of view, but on the other hand, as statistic data confirms, they can consider Poland more clearly, just through the language, which they learn. In short, their Polish language picture is painted on the background their own sociolinguistic experiences.

На перший погляд, окреслити польський стереотип радості й терпіння не складно. Достатньо зосередитись на культурних текстах і визначити їх як переважно сумні, або веселі, або на підставі культурологічного аналізу сформулювати загальну тезу і беззаперечно ствердити: поляки є народом, який постійно скигить і тому, мазохістично катуючи себе, вірить у теорію істориків про “світову змову” проти поляків та, як наслідок, не спроможний зробити позитивні висновки на майбутнє або прийти до цілком іншого висновку. Натомість, ми є нацією радісною, позитивно налаштованою до світу, але все ж таки не наївною, свідомою своєї вартості та, попри суворий досвід буття, здатною вчитися на своїх помилках і важких випробуваннях.

Спробуємо придивитися до польської нації крізь призму мови і за допомогою певних понятійних категорій [9, с. 33] відтворити мовний портрет поляків, з відтінками смутку й радості на першому плані, під кутом бачення самих поляків, а потім порівняти з поглядами на те саме питання представників інших народів.

Поняття, які розділяють дійсність на

сміслові одиниці, мають назву *категорій*, які потім утворюють з певної кількості елементів цілісність. [9, с. 33] Світ не є для нас якоюсь ізольованою, об'єктивною дійсністю, бо завжди формується в результаті процесу *категоризації*, що здійснюється носіями мови, а потім через індивідуальну перцепцію, життєвий досвід, соціальний статус тощо. [9, с. 33] *Понятійні категорії*, що потрапляють до мови, будемо називати *мовними категоріями*. Згідно з Елізабет Табаковською, кожний цілісний образ мови повинен також зважати на людину, яка відіграє роль *концептуалізатора* і з допомогою якої пізнається дійсність. [9, с. 33]

У такому разі постає питання: яку роль у мові відіграє різниця мовних концептуалізацій? Чи призма людського досвіду є вирішальною у судженні про форму мови, украй релятивізує її? Однак, можливо, спосіб мислення однієї людини не відрізняється аж так принципово від способу мислення іншої, і в усіх мовах світу почуття виражаються словами більш-менш однаково?

Е. Табаковська пропонує своєрідний компроміс між *релятивізацією* й *універсалізацією* мови. Без сумніву, природною

точкою відліку для розгляду будь-якої іноземної мови буде наша рідна мова. Важко стверджувати, наскільки таке розв'язання є прийнятним, і чи дає воно найкращі результати. Не варто ігнорувати небезпеку заміни образу реальності, що фактично завжди реконструюється на основі власного культурного досвіду.

Більшість виразів у кожній мові має усталене і найбільш характерне для даної мови значення, що, безумовно, свідчить про культурні особливості та звичаї її носіїв. Таким чином виникає поняття *культурної зумовленості виразів*, особливо стосовно тих, що позначають емоції. Емоції завжди відлунують минулим, не будуть ні однозначними, сталими, ні подібними. Слово *смуток* у даному контексті має кілька значень. Для однієї людини це слово буде означати стан безпідставної, іноді навіть бажаної меланхолії, а для іншої – почуття смутку викликане конкретною подією; отже, почуття смутку не можна зрозуміти без детальної характеристики фону, тобто визначення очевидних причин. Так само і радість для кожної людини в даний момент може означати щось зовсім інше.

Перші мовні конотації, які спадають на думку, у когнітивізмі носять назву мовних категорій, в основу яких покладені дефініції словникових лексем. Такий спосіб тлумачення досліджуваних понять дозволяє зауважити, що в певному сенсі маємо справу з лексикографічною концептуалізацією в мові *смуток* і *радість*. Носії мови, для яких вона є рідною, розуміють ці поняття саме так. Розглянемо, як польські лексикографічні публікації визначають досліджувані нами поняття.

За словником польської мови, радість – *це почуття великого задоволення, веселості, веселих настроїв, почуття розради, щастя* [8, т. 3, с. 12]. Смуток визначено як *психічний стан, викликаний внаслідок прикрих переживань, пізнаного морального страждання; почуття пригнічення[...]. Розм. сумне переживання, клопоти, горе* [8, т. 3, с. 249].

Перша основна різниця між цими двома визначеннями співвідноситься з часом створення потенціального почуття, що переживається людиною, отже хвилюючий, моментальний характер радості, а також статичність, свого роду розтягнута в часі й просторі повторюваність стану смутку. Друга різниця стосується самих досліджуваних слів. Відповідно, лексема *радість* належить до категорії почуття. Натомість смуток – це психічний стан, притаманний незмінній хворобливій перманентії, що виникає з ряду конкретних дій і призводить до лікування того,

хто зазнає страждання.

Почуття – *це психічний стан, сутність якого полягає у внутрішній реакції на зовнішні актуальні подразники минулих чи майбутніх подій і всіх елементів оточуючого світу* [8, т. 3, с. 536]. Так, почуття не може існувати без співвіднесення з конкретним предметом. Якість не може бути сталою, якщо реципієнт змінює її під впливом різних чинників.

Розуміння смутку й радості еволюціонує, воно може визначатися притаманною даній епосі мовною традицією. Наприклад, антропоцентричний ренесанс базувався на епікурейському поклонінні життю, акцентував його позитивні аспекти, можна сказати “запроваджував” радісний настрій як обов'язковий. Безумовно, цьому сприяли загальносвітові історичні обставини – географічні відкриття, розквіт науки й техніки, поява епохальних творів мистецтва, політична стабільність, що, безумовно, йшло на користь позитивного психічного настрою.

Для порівняння візьмемо добу романтизму. Відсутність власної держави, утиски з боку завойовників, невдалі повстання за незалежність віддзеркалювалися в текстах культури, що акцентували увагу на гідності й терпінні, а отже на месіанській пожертві аж до відновлення свободи.

Без сумніву, таке твердження дещо генералізує дослідження, яке проводиться у цій праці. Адже доба польського ренесансу принаймні сприяла появі найпроникливішого поетичного трактату про терпіння “Скорботні елегії” Яна Кохановського. Олександр Фредро творив свої найвідоміші комедії, які більшою чи меншою мірою співвідносилися з творами, що підкреслювали польський месіанізм, а одночасно готовність до терпіння в ім'я вищих цінностей. Це показує, що стан людини залежить від індивідуальних рис особистості, а “всі знання залежать від того, ким є той, хто знає”.

Таким чином, історія мала величезний вплив на форму нашої мови, особливо на те, що означають для нас дані слова, яку ієрархію мають цінності і як їх називаємо. Але між незмінними чинниками пізнання знаходяться також індивідуальні риси людини, особисті здібності, рівень освіти, переконання, мотивації і цінності, соціальний статус особистості, культурний контекст тощо.

З метою показати найбільш актуальний образ польського смутку і радості, було проведено анкетування між 15 поляками та 15 українцями. Опитувані в обох групах мали вік між 20 та 30 роками, як жінки, так і чоловіки, які здобувають або щойно здобули вищу освіту (варто зазначити, що в Польщі диплом вищої освіти отримують у віці 24-25 років, а в Україні – 22

років). Очевидно, що опитувані знаходились у так званому “продуктивному віці”, що призначений природою і культурою для реалізації своїх життєвих планів, створення родин і початку професійної кар’єри. На момент опитування українці, які брали участь у проекті, були неодружені й не мали постійного місця роботи. То були студенти трьох груп, які вивчали польську мову відповідно один, два або три роки; серед них були чотири студенти, які закінчували строк навчання, вже побували у Польщі та мають там приятелів, з якими регулярно обмінюються кореспонденцією. Інші знали небагато поляків, а їх уявлення про Польщу зводилися до культури країни, мову якої вони вчили, через літературу, фільми, музику та мас-медіа повідомлення з Польщі.

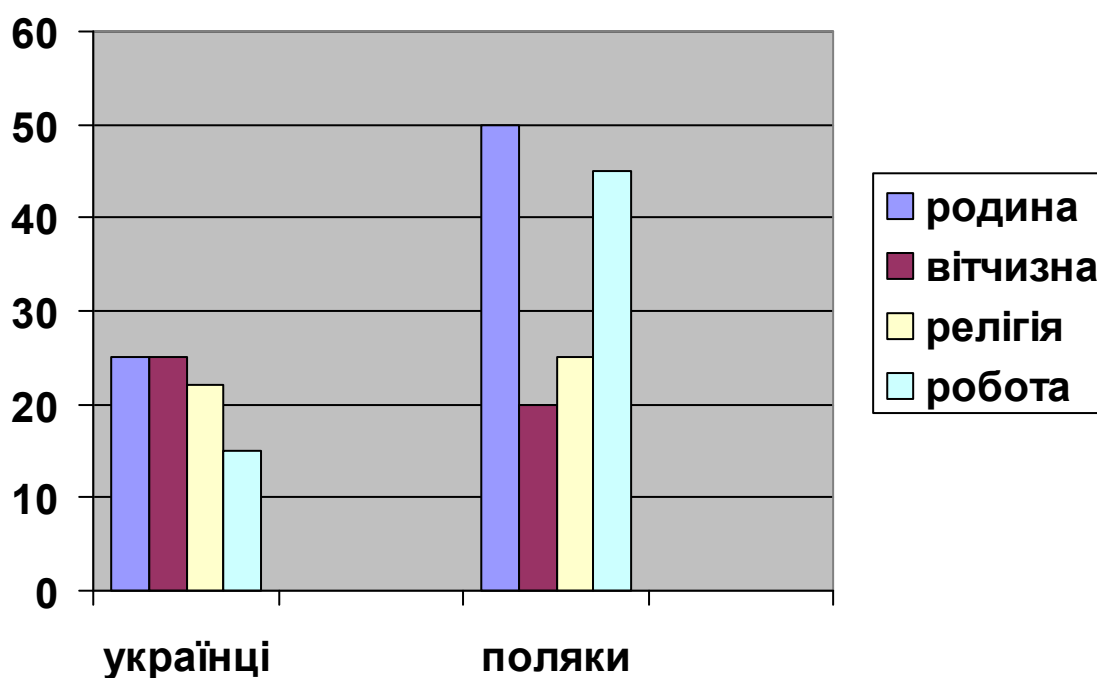
Варто тут розглянути загальний стан сучасного молодого польського суспільства.

50 % опитаних поляків також були неодружені (як стверджували, через брак фінансових коштів, але мали намір зробити то у майбутньому). Друга половина знаходилася в офіційному шлюбі, троє осіб мали дітей. 75% не мали постійного місця роботи або знаходились у процесі пошуку праці, а близько половини з них прагнули виїхати за кордон та не виключали можливості залишитися там на постійне місце проживання. Лише 15 % з опитаних вважали свій теперішній професійний статус більшою чи меншою мірою задовільним (зарплатня, атмосфера на місці праці, співпадіння обов’язків, що виконувалися, зі своїми інтересами). Серед анкетованих 2 особи працювали за межами Польщі, одна з них – не за

фахом.

Як пояснити таку ситуацію? Соціологи тут вбачають явище так званої “Другої Великої Еміграції” (перша Велика Еміграція відбулася після Листопадового повстання 1832 – 1840 років), однак, якщо перша еміграція відбувалася з причин політичних, друга – через економічні проблеми.

Багато поляків втратили роботу через банкрутство та приватизацію підприємств у наслідок перевороту 1989 року і зміни централізованої системи управління на ринкову. Відповідно, збільшився попит на спеціалістів у галузі економіки та маркетингу, що викликало зріст популярності цих спеціальностей у вищій школі. В цілому ж, чим вищу освіту ти отримувеш, тим більше маєш можливостей поліпшити свій фінансовий та суспільний статуси. Це пояснює неймовірно високу кількість студентів (народжених у 70-і роки, в період демографічного зросту) на противагу пропорційному зменшенню місць праці. “Економічна система, в якій живемо, з кожним разом все менше нам служить. Не дозволяє жити по-людськи, реалізовувати найістотніші наміри: потребу присвячувати час іншим і увагу, потребу участі в житті суспільства, яке вчить, підтримує і захищає, потребу підтримки тривалих зв’язків, кохання, приятелювання і виховання дітей, перебування в злагоді з природою, з собою та з власним сумлінням, потребу вільного часу, вільної творчості, переживання радості й захоплення, потребу духовних пошуків і творення добра”. На такому тлі вимальовується мовна картина світу сучасної

Наступне запитання стосувалося характеру польських народних, релігійних і родинних свят. Як носії польської мови, так і іноземці

вважають, що свята мають піднесений і, водночас, радісний характер. Родинні ж урочисті події бувають тільки радісні.

Українці Поляки	радісний	смутий	ностальгічний	піднесений
Народні свята	✓			✓
Релігійні свята	✓			✓
Родинні свята	✓			

Останнє запитання стосувалося асоціювання зі стражданням або з радістю наступних слів: вітчизна, любов, Бог, дружба, дім, родина, дружина, чоловік, діти, гроші, католик, історія, звичай, польський фільм, польська література. Для поляків на першому місці виявились такі поняття, як вітчизна, історія, католик, гроші, любов, традиції, польська література і польський

фільм.

З радістю співвідносяться: родина, дім, дружина, чоловік, діти, Бог, а також дружба.

Іноземці ж пов'язують зі смутком такі польські реалії, як вітчизна, історія, дружина, чоловік, діти, гроші, а також література і фільм. Все інше, на їхню думку, в житті поляків пов'язане з радістю.

	Категорія	Українці	Поляки
<i>Звичай та традиції</i>	Вітчизна	–	–
	Любов	+	–
	Бог	+	+
	Дружба	+	+
	Дім	+	+
	Родина	–	+
	Дружина	–	+
	Чоловік	–	+
	Діти	–	+
	Гроші	–	–
	Католик	+	–
	Історія	+	–
	Історія	+	–
<i>Культура</i>	Польська література	–	–
	Польський фільм	–	–
	Польська музика класична	–	–
	Польська музика для розваги	+	+
	Мистецтво	–	–

Страждання –

Радість +

Цікавим є те, що українці вважають польську націю товариською, з почуттям гумору, а також здатною легко пристосовуватись до різних умов життя.

Національні стереотипи відповідають певним сформованим у наших уявленнях асоціаціям. Хто знає, чи є більшою правдою висловлювання іноземців, ніж те, що ми думаємо про самих себе. Лешек Колаковський в одній зі своїх „Міні-доповідей про максі-справи” пише: “Дослід-ження національних стереотипів може значною мірою сприяти розумінню “народних характерів”, не для того щоб засуджувати інших, – ми самі мимоволі відкриваємо наші власні способи перцепції, а через це також наші власні недоліки та позитивні риси. Стереотипи дають нам не менші знання про тих людей, які в

них вірять, ніж про тих, до яких вони себе відносять. Знаючи про те, якими нас бачать інші, напевно отримуємо кращий погляд на нас самих, навіть якщо вважаємо (а ми завжди вважаємо саме так), що той образ є несправедливим. Не тільки можна розпізнати себе в кривому дзеркалі (карикатура буває влучною тоді, коли відображає оригінал), але й сама деформація образу підкреслює, увиразнює певні властивості об'єкта, що може бути використане для кращого розуміння себе”.[6, с. 203-204].

Здається, що ми самі більше показуємо свій смуток, ніж його в змозі помітити інші. Можливо, варто вже перестати ототожнювати себе з месіанським терпінням і діаметрально змінити спосіб самоосмислення у більш

Література

1. Bunda M., *Wielki odjazd Polaków*, [w:] "Polityka", nr 8, 25-02-2006.
2. Dybkowska A., Żaryn J., Żaryn M., *Polskie dzieje*, Warszawa 1994.
3. *Encyklopedia Językoznawstwa Ogólnego*, red. K. Polański, Wrocław 1999.
4. Eichelberger W., *Szczęśliwi konsumenci* [w:] "Gazeta Wyborcza", 22-03-2003.
5. *Język, umysł, kultura*, red. J. Bartmiński, Warszawa 1991.
6. Kołakowski L., *Mini – wykłady o maxi sprawach*, Kraków 2005
7. Lakoff G., Johnson M., *Metafory w naszym życiu*, Warszawa 1998.
8. *Słownik języka polskiego*, red. M. Szymczak, Warszawa 2002.
9. Tabakowska E., *Gramatyka i obrazowanie*, Kraków 1995.
10. Tabakowska E., *Kognitywne podstawy językoznawstwa*, Kraków 2001.